

**Recenzja w postępowaniu habilitacyjnym osiągnięć
naukowo-badawczych, dorobku dydaktycznego, popularyzatorskiego
i współpracy międzynarodowej dr Marty Romańczuk-Grąckiej**

I.

1. Decyzją Rady Doskonałości Naukowej zostałem wyznaczony, w charakterze recenzenta, do składu komisji habilitacyjnej w postępowaniu w sprawie nadania stopnia doktora habilitowanego dr Marcie Romańczuk-Grąckiej w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauki prawne, prowadzonym przez Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

2. Zgodnie z art. 219 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 478 ze zm., określana dalej jako „ustawa”): „1. Stopień doktora habilitowanego nadaje się osobie, która: 1) posiada stopień doktora; 2) posiada w dorobku osiągnięcia naukowe albo artystyczne, stanowiące znaczny wkład w rozwój określonej dyscypliny, w tym co najmniej: a) 1 monografię naukową wydaną przez wydawnictwo, które w roku opublikowania monografii w ostatecznej formie było ujęte w wykazie sporządzonym zgodnie z przepisami wydanymi na podstawie art. 267 ust. 2 pkt 2 lit. a, lub b) 1 cykl powiązanych tematycznie artykułów naukowych opublikowanych w czasopismach naukowych lub w recenzowanych materiałach z konferencji międzynarodowych, które w roku opublikowania artykułu w ostatecznej formie były ujęte w wykazie sporządzonym zgodnie z przepisami wydanymi na podstawie art. 267 ust. 2 pkt 2 lit. b, lub c) 1 zrealizowane oryginalne osiągnięcie projektowe, konstrukcyjne, technologiczne lub artystyczne; 3) wykazuje się istotną aktywnością naukową albo artystyczną realizowaną w więcej niż jednej uczelni, instytucji naukowej lub instytucji kultury, w szczególności zagranicznej. 2. Osiągnięcie, o którym mowa w ust. 1 pkt 2, może

stanowić część pracy zbiorowej, jeżeli opracowanie wydzielonego zagadnienia jest indywidualnym wkładem osoby ubiegającej się o stopień doktora habilitowanego.

3. Obowiązek publikacji nie dotyczy osiągnięć, których przedmiot jest objęty ochroną informacji niejawnych.". Zadaniem recenzenta jest przygotowanie recenzji, w której ocenia „czy osiągnięcia naukowe osoby ubiegającej się o stopień doktora habilitowanego odpowiadają wymaganiom określonym w art. 219 ust. 1 pkt 2” (art. 221 ust. 8 ustawy).

3. Stosownie do powierzonego mi zadania, przedstawiam niżej moją ocenę osiągnięć naukowo-badawczych (w tym rozprawy habilitacyjnej) oraz dorobku dydaktycznego, popularyzatorskiego i współpracy międzynarodowej dr Marty Romańczuk-Grąckiej.

II.

Ocena osiągnięcia naukowego dr Marty Romańczuk-Grąckiej. w postaci monografii pt. „Pojęcie i funkcje przymusu psychicznego w prawie karnym” (Warszawa, 2020).

1. Doktor Marta Romańczuk-Grącka przedstawiła jako osiągnięcie naukowe, o którym mowa w art. 219 pkt 2 lit. a ustawy, publikację zatytułowaną „Pojęcie i funkcje przymusu psychicznego w prawie karnym” (Warszawa, 2020)”. Wydawcą jest Wydawnictwo C.H.Beck. Sp. z o.o., które spełnia wymóg przewidziany w art. 219 ust. 1 lit. a) ustawy.

2. Odnosząc się do wyboru problemu badawczego, któremu poświęcono recenzowaną dysertację habilitacyjną, należy ocenić go jako trafny. W dotychczasowym polskim piśmiennictwie karnistycznym brak było opracowania monograficznego o charakterze kompleksowego studium poświęconego zagadnieniu przymusu psychicznego w prawie karnym. Zainteresowaniem badawczym cieszyły się szczególnie kwestie z zakresu tej materii. Wciąż jednak wiele problemów o wręcz rudymenarnym znaczeniu nie doczekało się powszechnie aprobowanych rozstrzygnięć. Znaczenie tej problematyki, zarówno w wymiarze teoretyczno-

prawnym, jak i praktycznym, dostatecznie uzasadniało przeanalizowanie jej z kilku perspektyw badawczych na poziomie rozprawy habilitacyjnej.

3. Odnosząc się do określonych przez dr Martę Romańczuk-Grącką problemów badawczych oraz zastosowanych metod badawczych wysoko należy ocenić zaprezentowanie tych zagadnień we „wprowadzeniu” (s. LV-LXIII rozprawy). Stosunkowo rzadko zdarza się w pracach naukowych tak klarowne przedstawienie znaczenia wybranego tematu, dotychczasowego dorobku piśmienniczego w tym zakresie, przedmiotu, celu i zakresu badań, szczegółowych problemów badawczych, zastosowanych metod badawczych oraz struktury pracy. Czytelnik uzyskuje zaprezentowane w syntetycznej, a zarazem komunikatywnej formie podstawowe informacje co do przyjętej w pracy koncepcji analizy tytułowej problematyki.

4. Określony przez Habilitantkę w rozprawie główny problem badawczy sprowadza się do następującego pytania: „W jaki sposób i z jakiego powodu przymus psychiczny jako kategoria pozanormatywna wpływa na stosowanie instytucji prawa karnego.?” (s. LIX rozprawy). Rozwinięciem jest sformułowanie sześciu szczegółowych problemów badawczych. Przyjęta na wstępie pracy główna hipoteza głosi, że: „Przymus psychiczny mimo pozaustawowego charakteru istotnie wpływa na stosowanie wielu instytucji prawa karnego i kształtuje treść wielu znamion ustawowych. Powodem tego stanu rzeczy jest nieodłączny udział elementów podmiotowych w zakresie przesłanek poszczególnych instytucji i znamion.” (s. LIX rozprawy). Sformułowane zostały również hipotezy szczegółowe (s. LX rozprawy). Przedstawione w dysertacji określenie problemów badawczych nie budzi istotnych zastrzeżeń. Habilitantka rozpoczyna analizę od kwestii bardzo ogólnych (określenie „przymusu” w różnych naukach), po bardziej szczegółowe, by na końcu podjąć próbę odpowiedzi na pytanie o wpływ kategorii przymusu psychicznego na zakres odpowiedzialności karnej. Dysertacja habilitacyjna stanowi przykład opracowania teoretyczno-prawnego. Autorka posłużyła się przede wszystkim metodą dogmatyczną, odnosząc się do przepisów polskich kodeksów karnych z lat 1932, 1969

i 1997 r. Uwzględnione zostało również orzecznictwo sądów polskich wydanych pod rządami tych kodyfikacji penalnych.

5. Z punktu widzenia konstrukcyjnego, recenzowana monografia nie budzi istotnych zastrzeżeń. Składa się z sześciu rozdziałów, podzielonych na mniejsze jednostki redakcyjne, a poprzedza je wykaz skrótów, bibliografia, wprowadzenie, zaś zamyka podsumowanie. Bibliografia pomieszczona została na trzydziestu ośmiu stronach, obejmując przede wszystkim pozycje z polskiego piśmiennictwa. Nie brak jednak również literatury zagranicznej. Dysertacja nie ma natomiast pracy o charakterze komparatystycznym.

6. Odnosząc się do walorów warsztatowych recenzowanej rozprawy habilitacyjnej należy stwierdzić, że została napisana komunikatywnym, poprawnym językiem prawniczym. Czyta się ją dobrze. Autorka swobodnie posługuje się metodami prowadzenia badań odpowiadającymi celowi badawczemu, który sobie wyznaczyła. Nie udało się Jej jednak uniknąć posłużenia zbyt obszernymi przypisami, obejmującymi nawet większość strony rozprawy (s. 133-135, 158). Publikacja nie jest również wolna od błędów literowych (s. 195 rozprawy), czy też stylistycznych (s. LXIII, 414 rozprawy).

7. Rozdział I dysertacji (s. 1-48) zawiera analizę pojęcia „przymus” na płaszczyźnie językowej, w filozofii oraz naukach społecznych. Swoje rozważania Habilitantka rozpoczyna od etymologii oraz pierwotnego znaczenia terminu „przymus”, by w dalszej kolejności analizować je z perspektywy współczesnego rozumienia języka polskiego, filozofii ogólnej, na płaszczyźnie socjologicznej, w zakresie pedagogiki, psychologii oraz w ogólnym znaczeniu prawnym. Trafnie zauważa, że w słownikach języka polskiego zazwyczaj rozumienie tego pojęcia sprowadza się do ujęcia ogólnego (tj. nacisk, presja), a także prawnego, w znaczeniu środków prawnych służących do wyegzekwowania posłuszeństwa prawnego (s. 3 rozprawy). Cechą charakterystyczną jest duża ilość pojęć bliskoznacznych i synonimów dla słowa przymus (s. 4 rozprawy). Interesujące są rozważania dotyczące

wolnej woli oraz jej znaczenia czynione nie z prawnokarnej perspektywy, lecz koncepcji etymologicznych, filozoficznych, socjologicznych, pedagogicznych i psychologicznych. Pojęcie „przymusu” ma ze swej natury charakter interdyscyplinarny. Tę wielość koncepcji przymusu można także dostrzec w naukach prawnych. Zaprezentowane zostały także przyjmowane w naukach społecznych różne klasyfikacje przymusu. Z punktu widzenia prawa karnego, istotna jest kategoria przymusu bezprawnego rozumianego „(...) jako stosowany samowolnie przez rozmaite podmioty w interesach partykularnych zamach na prawa i wolności innych w celu wywarcia wpływu na decyzję poszczególnych jednostek co do podjęcia określonego zachowania niezgodnego z wolą każdej z nich” (s. 48 rozprawy).

8. Kolejna zasadnicza jednostka podziału tekstu pracy (rozdział II, s. 49-119) zatytułowana została jako „kształtowanie się teorii przymusu i jego odmian w nauce prawa karnego”. W jej ramach analizie poddane zostały trzy grupy zagadnień. Po pierwsze, chodzi o rozwój i koncepcje przymusu jako kategorii prawnej, występujące w nauce prawa karnego formy przymusu, wreszcie, określenie istoty przymusu psychicznego w doktrynie polskiego prawa karnego i judykaturze. W odniesieniu do pierwszego z wymienionych zagadnień, przedmiot zainteresowania badawczego dr M. Romańczuk-Grąckiej został ujęty bardzo szeroko. Swoją analizę rozwoju koncepcji przymusu, jako kategorii prawnej, rozpoczyna bowiem od czasów prawa rzymskiego, rozważając w dalszej kolejności koncepcje przymusu w prawie kanonicznym, wybranych systemach *common law*, pomnikach prawa stanowionego w Europie (od *Codex Iuris Bavarici Criminalis* z 1751 r.) oraz na ziemiach polskich. Prezentacja różnych form przymusu w polskiej nauce prawa karnego oraz szczegółowych kryteriów umożliwiających ich odróżnienie bazuje na poglądach przyjmowanych w polskim piśmiennictwie karnistycznym. Zgodzić się należy ze stwierdzeniem, że: „istotnym (...) kryterium odróżnienia form przymusu jest (...) sposób pojmowania czynu” (s. 91 rozprawy), zaś „zaliczenie psychicznego uwarunkowania zachowania do istoty czynu lub jego wyłączenie wpływa bezpośrednio na sposób pojmowania przymusu” (s. 96 rozprawy). Przymus psychiczny zazwyczaj występuje łącznie z przymusem fizycznym, zaś typowym środkiem służącym realizacji przymusu psychicznego jest

groźba (s. 112 rozprawy). Dokonując operacjonalizacji pojęcia przymusu psychicznego Habilitantka stwierdza, że jest on „(...) bezprawnym środkiem psychologicznego nacisku na decyzję woli osoby zmuszanej (formą lub sposobem zachowania przestępnego), a jednocześnie specyficznym rezultatem zachodzącym w sferze psychicznej zmuszanego w postaci podjęcia decyzji woli niezgodnej z wolą wewnętrzną w wyniku narzucenia przez zmuszającego określonej motywacji” (s. 118 rozprawy). Zastrzeżenie może powodować odwołanie się w określeniu paragrafu trzeciego do „judykatury”, w sytuacji, gdy w tekście próżno byłoby szukać wykorzystania jakiegokolwiek dorobku orzeczniczego.

9. Rozdział III (s. 121- 259) recenzowanej rozprawy habilitacyjnej zatytułowany został jako „rozstrzygnięcie relacji terminologicznych w obrębie pojęć o zbliżonych konotacjach”. Autorka analizuje relacje przymusu psychicznego z takimi pojęciami jak: przemoc, groźba, podstęp, wpływ społeczny, psychomanipulacja, „pranie mózgu”. Szczególnie dużo miejsca poświęcone zostało relacji przymus psychiczny-przemoc. Rozważania dotyczą m.in. etymologicznych i językowych relacji tych pojęć, kryminologicznego ujęcia przemocy, określenia przemocy w doktrynie prawa karnego i judykaturze. Szczególnie interesujące są uwagi klasyfikujące przemoc ze względu na formę oddziaływania (m.in. przemoc fizyczna, psychiczna, seksualna, ekonomiczna, zaniedbanie), a także dotyczące relacji pojęć „przemoc wobec osoby” - „gwałt na osobie” w kontekście możliwości traktowania ich jako synonimów (s. 184-186 rozprawy). Krytycznie wypada zauważyć, że odwołując się do poglądu o synonimicznym kierunku wykładni wskazanych terminów przyjętym w uchwale 7 sędziów SN z dnia 30 czerwca 2008 r., Habilitantka konstatuje, że: „pogląd ten zyskał przychylność doktryny (...)” (s. 186 rozprawy). Takie stwierdzenie błędnie sugeruje, że przedstawiony przez najwyższą polską instancję sądową pogląd prawny został powszechnie zaakceptowany, co nie odpowiada stanowi rzeczywistości (zob. krytyczną głosę do tej uchwały SN autorstwa M. Budyn-Kulik, M. Kulik, LEX/el. 2008).

10. Pierwszy rozdział „karnistyczny” recenzowanej dysertacji habilitacyjnej (IV, s. 261-352) jest zatytułowany „przymus psychiczny jako element konstrukcji ogólnych prawa karnego”. Pomieszczone w nim rozważania odnoszą się do takich instytucji, jak: obrona konieczna, stan wyższej konieczności, rozkaz przełożonego, stan ostatecznej potrzeby wojskowej, wychowawcze karcenie małoletnich, podżeganie, prowokacja, sprawstwo kierownicze, sprawstwo polecające, usiłowanie przymusu psychicznego. W przekonaniu Habilitantki przymus psychiczny może „(...) stanowić element okoliczności wyłączającej bezprawność (względnie okoliczności wskazującej na pierwotną legalność czynu), okoliczności wyłączającej winę lub umniejszającej winę, a także postaci sprawstwa pośredniego” (s. 261 rozprawy).

11. W odniesieniu do kontratypu obrony koniecznej trafnie dostrzeżono, że przymus psychiczny stanowi „(...) nieodłączny element konieczności odparcia zamachu” (s. 264 rozprawy), nabiera zaś większego znaczenia w wypadku przekroczenia granic obrony koniecznej, w szczególności w sytuacji opisanej w art. 25 § 3 k.k. (s. 268 rozprawy). W przypadku stanu wyższej konieczności, słusznie zwraca się uwagę, że zachodząca kolizja dóbr „(...) wywiera presję na psychikę sprawcy, zwłaszcza w przypadku jego więzi z dobrem ratowanym (s. 280 rozprawy), co ma szczególne znaczenie w sytuacji wyłączenia winy w oparciu o konstrukcję z art. 26 § 2 k.k. (s. 281 rozprawy). Oczywistą konstatacją wydaje się również teza, zgodnie z którą „istota wyłączenia odpowiedzialności karnej z tytułu rozkazu opiera się w dużym stopniu na kategorii przymusu kompulsywnego” (s. 298 rozprawy). Nie wydaje się natomiast dostatecznie uzasadnione stwierdzenie, iż „przymus psychiczny nie stanowi istotnego elementu” kontratypu ostatecznej potrzeby z art. 319 § 1 k.k. (s. 303 rozprawy). Należy zwrócić uwagę chociażby na przesłankę ustawową tej konstrukcji jurystycznej, aby okoliczności wymagały „natychmiastowego przeciwdziałania, a posłuchu dla rozkazu nie można osiągnąć w inny sposób”. Tezą wręcz kontrfaktyczną jest stwierdzenie, że przymus psychiczny nie ma wówczas istotnego znaczenia.

12. Przedmiotem zainteresowania badawczego Habilitantki jest także zagadnienie, sprowadzające się udzielenia odpowiedzi na pytanie o znaczenie

przymusu psychicznego w wychowawczym karceniu małoletnich. Można w tym wypadku wspomnieć o Jej swoistym zaniechaniu, gdyż analizując problem dopuszczalności istnienia kontratypów pozaustawowych, ograniczyła się w istocie do przedstawienia argumentacji stron toczonego w doktrynie dyskursu naukowego, nie prezentując własnego stanowiska. Uwaga ta ma zresztą znaczenie bardziej ogólne, gdyż w pracy nie brakuje miejsc, w których można być oczekiwać przedstawienia dobrze uargumentowanego stanowiska Autorki odnośnie do rozważanych kwestii. Mam świadomość tego, że problem tzw. kontratypów pozaustawowych nie należy do głównego zagadnienia badawczego podjętego w recenzowanej dysertacji habilitacyjnej, tym niemniej problem został poruszony, a uwzględniając jego kontrowersyjność, można było oczekiwać bardziej pogłębionej analizy.

13. Interesujące są rozważania dotyczące kwestii, na ile przymus psychiczny może stanowić element konstrukcji jurystycznej instytucji podżegania. Trafnie zauważono, że oddziaływanie na wolę innej osoby „(...) nie musi przyjmować postaci wywierania na podżeganych presji psychicznej w celu skłonienia go do podporządkowania się woli podżegacza” (s. 313 rozprawy). A zatem podżegacz może, ale nie musi posługiwać się przymusem psychicznym, zaś „(...) element ten pojawia się tylko w specyficznej formie podżegania, jaką jest groźbą (szantaż, zmuszanie) (...)” (s. 320 rozprawy). Oznacza to, że przymus psychiczny nie stanowi elementu definiującego konstrukcję podżegania. Zastrzeżenia budzą natomiast rozważania dotyczące skutkowego/bezskutkowego charakteru tej niesprawczej postaci współdziałania przestępnego. Jak czytamy: „ma to związek z czasem, w jakim dochodzi do nakłaniania innej osoby do popełnienia czynu zabronionego (...)” (s. 313 rozprawy). Trzeba pamiętać, że dla ustalenia czasu popełnienia czynu zabronionego (także w formie podżegania), zawsze relewantny jest tylko czas zachowania sprawcy, a nie wystąpienia ewentualnego skutku (art. 6 § 1 k.k.). Nie jest również wolne od zastrzeżeń stwierdzenie, iż w ocenie Sądu Najwyższego podżeganie jest zrealizowane „(...) w momencie zakończenia nakłaniania. Linia ta jest konsekwentnie utrzymywana przez sądy apelacyjne” (s. 315 rozprawy). W przekonaniu Habilitantki „zarówno w doktrynie, jak i orzecznictwie nadal można spotkać pogląd o skutkowym

(materialnym) charakterze podżegania (...) w tzw. umiarkowanym znaczeniu" (s. 316 rozprawy). Cytowane sformułowanie wprowadza w błąd, jakoby uznawanie w judykaturze materialnego (skutkowego) charakteru podżegania było stanowiskiem mniejszościowym.

14. Aprobując stanowisko Habilitantki, że cechą przymusu psychicznego „(...) jest zdolność do wywołania skutku zamierzonego przez sprawcę zmuszania, mianowicie wpływu na podjęcie określonej decyzji woli" (s. 319 rozprawy) zastrzeżenia można podnieść do tezy o jego materialnym charakterze. Brak w realiach konkretnego stanu faktycznego, zaistnienia takiego skutku nie musi bowiem oznaczać, że nie wystąpił przymus psychiczny. Zdolność tego rodzaju przymusu do wywołania określonej decyzji woli innej osoby nie oznacza, że jego zastosowanie w każdym wypadku musi doprowadzić do wystąpienia takiego skutku. Nie mamy wówczas do czynienia jedynie z „usiłowaniem przymusu psychicznego" (zob. odmiennie s. 348-352 rozprawy), lecz z jego rzeczywistym zaistnieniem, tyle że nie wywołującym zakładanego przez stosującego taki przymus skutku.

15. Kolejny interesujący problem badawczy podjęty w ramach rozdziału IV recenzowanej dysertacji dotyczy tego, czy, w jakim zakresie oraz pod jakimi warunkami przymus psychiczny stanowi element konstrukcji sprawstwa kierowniczego oraz polecającego. W przypadku pierwszej z wymienionych postaci sprawczych, znaczenie przymusu psychicznego ma być niewielkie. Jak bowiem czytamy: „nie można wprawdzie wykluczyć możliwości zaistnienia przymusu psychicznego jako elementu sprawstwa kierowniczego w jakimś wyjątkowym przypadku, ale może to mieć miejsce tylko przy spełnieniu rygorystycznych warunków, jak bezpośredniość i rzeczywistość zagrożenia bezpośredniego wykonawcy, konieczność podjęcia przez niego czynu, kolizja dóbr i ich proporcjonalność" (s. 336 rozprawy). Wydaje się, że formułowanie tak „rygorystycznych warunków" nie jest dostatecznie uzasadnione. Konstrukcja sprawstwa kierowniczego bazuje na koncepcji władztwa nad cudzym czynem, w wypadku której istnienie przymusu psychicznego w relacji sprawca kierowniczy-

sprawca bezpośredni jest oczywiste. Nie można również zgodzić się z poglądem, że konstrukcja grupy przestępczej „(...) w swym podstawowym znaczeniu nie stanowi typowej reprezentacji przymusu” (s. 336 rozprawy). Wydaje się, że z istoty takiej struktury wynika istnienie przymusu psychicznego. Jej funkcjonowanie zazwyczaj na tym bazuje.

16. Rozważając zagadnienie przymusu psychicznego, jako elementu charakterystycznego dla instytucji sprawstwa polecającego, przekonująco Habilitantka wykazała, że definiuje tę formę sprawcą „(...) ponieważ stanowi treść (odpowiedni stopień nasilenia) uzależnienia osobistego poleceniobiorcy od poleceniodawcy” (s. 342 rozprawy). Nie można natomiast zaaprobować sformułowanej przez Habilitantkę tezy, iż między polecającym a wykonawcą czynu zabronionego musi istnieć na tyle silne uzależnienie, aby osoba mu poddana przeszła do realizacji znamion typu czynu zabronionego (s. 340-341 rozprawy). Takie ograniczenie relewantnego, na gruncie art. 18 § 1 k.k. uzależnienia, wydaje się ujęte zbyt restrykcyjnie, bez dostatecznej ku temu podstawy normatywnej. Aprobata takiej koncepcji w istocie oznaczałaby brak możliwości przypisania odpowiedzialności karnej sprawcy bezpośredniemu ze względu na niemożność przypisania mu winy. Zresztą Habilitantka dostrzega ten problem pisząc: „(...) specyfika uzależnienia sprawcy wykonawczego od polecającego może być negatywną przesłanką przypisania winy, co w świetle tradycyjnego pojmowania przymusu psychicznego jako okoliczności znoszącej wymagalność z powodu anormalnej sytuacji motywacyjnej wydaje znamienne dla istnienia tego przymusu” (s. 342 rozprawy). Dostrzegając jednak trudne do zaakceptowania konsekwencje swego stanowiska, Habilitantka przyjmuje, że katalog okoliczności uzasadniających anormalną sytuację motywacyjną może być określony wyłącznie ustawowo. Jak pisze: „z uwagi na powszechność przymusu w różnych jego odmianach rozszerzenie katalogu okoliczności powodujących anormalną sytuację motywacyjną o niczym nieograniczony zbiór sytuacji przymuszających byłoby zabiegiem o katastrofalnych skutkach” (s. 410 rozprawy).

17. Niezwykle ważkim zagadnieniem praktycznym podjętym w recenzowanym opracowaniu monograficznym jest problem sprowadzający się do udzielenia odpowiedzi na pytanie, czy w ramach relacji między poszczególnymi członkami organów spółek handlowych może zaistnieć sytuacja przymusu psychicznego. Habilitantka przyjmuje, że z przymusem psychicznym mamy do czynienia w ramach konstrukcji sprawstwa polecającego (s. 347 rozprawy). Natomiast kategorycznie wyklucza zaistnienie w takiej sytuacji sprawstwa kierowniczego, „(...) ponieważ ani rada nadzorcza, ani zgromadzenie wspólników nie mają bezpośredniego wpływu na pracę zarządu, a w więc tym samym nie mają możliwości bezpośredniego kierowania działaniami podejmowanymi przez zarząd” (s. 347-348 rozprawy). To jest błędne podejście, gdyż nie chodzi o istnienie formalnych zależności, lecz faktyczne panowanie nad cudzym czynem. W praktyce spotkać można się ze stanem faktycznym, w którym osoba chcąc zagwarantować sobie - w swym przekonaniu - bezpieczeństwo prawne, nie decyduje się na bycie członkiem jakiegokolwiek organu spółki handlowej, jednak faktycznie kształtuje prowadzenie spraw spółki handlowej. Nie wyklucza to przypisania jej sprawstwa kierowniczego. Relewantne znaczenie mają bowiem istniejące w rzeczywistości zależności.

18. Przedostatni rozdział rozprawy habilitacyjnej (V) zatytułowany jest: „Przymus psychiczny jako znamię ustawowe przestępstwa” (s. 353-379 rozprawy). Zawiera rozważania dotyczące różnych znamion typów czynu zabronionego odwołujących się do przymusu psychicznego. Prowadzona analiza koncentruje się na znamionach kierunkowych („w celu zmuszenia”, „w celu wywarcia wpływu”), znamionach czynności wykonawczej („zmusza”, „wywiera wpływ”, „znęca się”), znamieniu czynnościowo-skutkowemu „doprowadza” oraz sposobu zachowania sprawcy „przemocą”, „groźbą”, „podstępem” występujących w różnych typach czynów zabronionych spenalizowanych w przepisach części szczególnej kodeksu karnego z 1997 r. Habilitantka analizuje te znamiona z perspektywy specyfiki konstrukcyjnej każdego z typu czynów karalnych.

19. Ostatni rozdział recenzowanej dysertacji habilitacyjnej (VI, s. 381-428 rozprawy) dotyczy zagadnień związanych z problemem odpowiedzialności karnej „za czyny popełnione z użyciem i pod wpływem przymusu psychicznego”. W jego ramach pomieszczono rozważania dotyczące trzech problemów badawczych, takich jak: elementy subiektywne nastawienia sprawcy posługującego się przymusem psychicznym; odpowiedzialność karną za czyny zabronione popełnione pod wpływem przymusu psychicznego oraz indywidualizacji odpowiedzialności karnej osoby stosującej przymus psychiczny i przymuszanej. Habilitantka wyraźnie akcentuje, że: „przymus psychiczny nie stanowi okoliczności samoistnie wyłączającej winę. Aby spełnić tę funkcję musi on przybrać postać jakiegokolwiek reprezentacji normatywnej, która uwzględnia możliwość powołania się anormalną sytuację motywacyjną” (s. 420 rozprawy). Innymi słowy oznacza to, że wymagane jest istnienie odpowiedniej podstawy ustawowej, która statuowałaby okoliczność wyłączającą winę. W przekonaniu dr M. Romańczuk-Grąckiej przyjęcie odmiennego podejścia prowadzić może do nieakceptowalnych konsekwencji. Z takim ujęciem nie konweniuje jednak inna zawarta w recenzowanym opracowaniu teza Habilitantki, zgodnie z którą pozanormatywna instytucja wychowawczego karcenia małoletnich „(...) nie musi zawsze stanowić okoliczności wyłączającej bezprawność czynu, lecz może również znosić zawinienie z powodu braku wymagalności zachowania się zgodnego z normą sankcjonowaną. Anormalna sytuacja motywacyjna jest bowiem negatywną przesłanką zarzucalności” (s. 312 rozprawy).

20. Zdecydowana większość prezentowanych w recenzowanej rozprawie habilitacyjnej poglądów odnoszących się do rozważanych kwestii zasługuje na aprobatę. Przedstawione wyżej uwagi polemiczne nie zmieniają mojej pozytywnej oceny publikacji.

Podsumowując tę część recenzji stwierdzam, że przedstawione przez Habilitantkę osiągnięcie naukowe w postaci dzieła pt. „Pojęcie i funkcje przymusu psychicznego w prawie karnym” (Warszawa, 2020)” należy ocenić jako znaczny

wkład w rozwój dyscypliny naukowej prawa w rozumieniu art. 219 ust. 1 pkt 2 ustawy.

III.

Ocena pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych oraz dorobku dydaktycznego, popularyzatorskiego i współpracy międzynarodowej dr Marty Romańczuk-Grąckiej

1. Dorobek naukowy Habilitantki po uzyskaniu w dniu 22 czerwca 2007 r. stopnia naukowego doktora nauk prawnych w zakresie prawa, specjalność prawo karne i kryminologia, obejmuje pozycje piśmiennicze o zróżnicowanym charakterze. Składają się bowiem na niego dwie monografie naukowe (zaktualizowana redakcja rozprawy doktorskiej, a także dysertacja przedłożona w postępowaniu habilitacyjnym), artykuły naukowe (10), rozdziały w monografiach naukowych i materiałach konferencyjnych (38), sprawozdania z konferencji naukowych (5) oraz jedna recenzja monografii naukowej. Habilitantka publikowała przede wszystkim w periodyku naukowym „Studia Prawnoustrojowe”, a także w czasopismach „Przegląd Policyjny” oraz „Przegląd Więziennictwa Polskiego” (obecnie „*The Prison Systems Review*”). Aktualnie znajdują się one w wykazie czasopism naukowych opublikowanym przez Ministra Edukacji i Nauki. Do dorobku należy także zaliczyć współredakcję naukową pięciu monografii wieloautorskich, w tym jednej w dwóch wersjach językowych (polskiej i angielskiej). Z punktu widzenia ilościowego, dorobek obejmuje 56 publikacji. Mając na względzie, że powstawał w okresie ponad trzynastu lat należy uznać, że nie jest przejawem szczególnej aktywności naukowej Habilitantki.

2. Analizując z perspektywy tematycznej dorobek naukowy dr Marty Romańczuk-Grąckiej zauważalne jest jego zróżnicowanie. Można w nim bowiem wyróżnić kilka zasadniczych obszarów badawczych, zaliczając do nich wskazane w autoreferacie: 1) prawnokarne i kryminologiczne aspekty sekt destruktacyjnych; 2) prawnokarne i kryminologiczne aspekty różnorodnych form przemocy psychicznej; 3) prawnokarne ochrona dóbr indywidualnych; 4) prawnokarne ochrona zwłok

ludzkich. Pierwszy z wymienionych nurtów badawczych jest konsekwencją tematu podjętego w dysertacji doktorskiej zatytułowanej *Prawnokarne i kryminologiczne aspekty sekt destrukcyjnych*, Łódź 2007. Problematyka ta jest stosunkowo rzadko podejmowana w publikacjach naukowych. Pogłębienie rozważań w tym zakresie znajdujemy też w kilku publikacjach, takich jak m.in.: *Bilans zysków i strat potencjalnej kryminalizacji czynów związanych z działalnością sekt destrukcyjnych* (w:) *Zasada proporcjonalności w prawie karnym na etapie stanowienia i stosowania prawa* (red. T. Dukiet-Nagórska), Warszawa 2010; *Wykorzystanie narzędzi psychologicznych i socjologicznych w kryminologii na przykładzie badań z zakresu problematyki sekt destrukcyjnych* (w:) *Interdyscyplinarność badań w naukach penalnych* (red. I. Sepiolo), Warszawa 2012; *Możliwości przeciwdziałania przestępczej działalności sekt na gruncie polskiego prawa karnego w dobie jego nowelizacji – wybrane aspekty* (w:) *Manipulacja, sekty i alternatywne formy religijności – w kierunku profilaktyki społecznej. Tom I. Prawne, kulturowe i duchowe tło działalności sekt w Polsce* (red. J. Perszon, A. Lisiecka-Bednarczyk, I. Kamiński), Toruń-Wrocław 2015. Zwraca uwagę interdyscyplinarne podejście Habilitantki do analizowanych zagadnień badawczych.

W ramach drugiego zagadnienia badawczego (prawnokarnych oraz kryminologicznych aspektów różnorodnych form przemocy psychicznej) jako istotne publikacje podejmujące wieloaspektowo wskazaną tematykę należy wymienić takie prace, jak m.in.: *Mobbing w administracji publicznej. Wybrane zagadnienia kryminologiczne i prawnokarne* (w:) *Patologie w administracji publicznej* (red. P.J. Suwaj, D.R.Kijowski), Warszawa 2009; *Politycznokryminalne aspekty stalkingu*, „*Studia Prawnoustrojowe*” 2011, nr 13 oraz przygotowane we współautorstwie z B. Orłowską-Zielińską opracowanie pt. *Etiologia agresywnych zachowań – przegląd elementarnych koncepcji* (w:) *Krzywdzenie dziecka – zapobieganie przemocy* (red. J. Bukała, K. Wątopek), Kielce 2013.

Najobszerniejszy dorobek Habilitantki dotyczy trzeciego nurtu Jej zainteresowań naukowych, jaki stanowi prawnokarna ochrona dóbr indywidulanych. Czynnione analizy odnoszą się do ochrony przy pomocy instrumentarium prawa karnego takich dóbr, jak: życie i zdrowie, wolność, wolność sumienia i wyznania, wolność seksualną i obyczajność. Wśród prac poświęconej tej tematyce warto przykładowo wskazać: *Zakaz publicznego propagowania zachowań o charakterze pedofilskim – powody kryminalizacji* (w:) *Stop pedofilii* (red. J. Bukała, K. Wątopek), Kielce

2012; *Grooming – między politycznokryminalną potrzebą a prawnodogmatyczną krytyką*, „*Studia Prawnoustrojowe*” 2013, nr 19; *Rozwój psychoseksulany małoletnich jako dobro prawne* (w:) *Reforma prawa karnego* (red. I. Sepioło-Jankowska), Warszawa 2014; *Ratio legis kryminalizacji eutanazji w ujęciu ewolucyjnym - wybrane zagadnienia* (w:) *Granice kryminalizacji i penalizacji* (red. S. Pikulski, M. Romańczuk-Grącka) Olsztyn 2013; *Karnoprawna ochrona wolności religii – wybrane zagadnienia*, „*Studia Prawnoustrojowe*” 2016, nr 35; *Powody i zakres kryminalizacji utrudniania innej osobie korzystania z zajmowanego lokalu mieszkalnego – art. 191 § 1a k.k.*, „*Studia Prawnoustrojowe*” 2018, nr 41.

Ostatnim zasadniczym obszarem badawczym eksplorowanym w publikacjach naukowych przez dr Martę Romańczuk-Grącką jest zagadnienie prawnokarnej ochrony zwłok ludzkich. W tym zakresie można wskazać m.in. następujące publikacje: *Znaczenie biojurysprudencji w kształtowaniu prawa karnego na przykładzie ochrony godności zwłok ludzkich w obliczu nowych praktyk funeralnych* (w:) *Przyszłość polskiego prawa karnego. Alternatywne reakcje na przestępstwo* (red. S. Pikulski, W. Cieślak, M. Romańczuk-Grącka) Olsztyn 2015, *Badania naukowe, medyczno-sądowe i kryminalistyczne jako okoliczności wyłączające bezprawność czynu z art. 262 k.k.* (w:) *Meandry prawa karnego i kryminalistyki. Księga Jubileuszowa prof. zw. dra hab. Stanisława Pikulskiego* (red. J. Kasprzak, W. Cieślak, I. Nowicka), Szczytno 2015.

Publikacje Habilitantki charakteryzują się odpowiednim poziomem naukowym, podejmują ciekawe problemy badawcze. Pod względem warsztatowym również nie budzą zastrzeżeń.

3. Dla oceny osiągnięć naukowo-badawczych Habilitantki istotne znaczenie ma Jej udział w konferencjach krajowych i międzynarodowych. W tym zakresie aktywność dr M. Romańczuk-Grąckiej należy ocenić pozytywnie. Jak wynika z przedstawionego przez Habilitantkę wykazu osiągnięć naukowych, po uzyskaniu stopnia naukowego doktora wystąpiła na szesnastu konferencjach, choć organizowanych wyłącznie w Polsce i wystąpienia były tylko w języku polskim. Nadto, brała udział w komitetach organizacyjnych konferencji naukowych.

Habilitantka uczestniczyła w jednym projekcie badawczym finansowym z grantu Narodowego Centrum Nauki w charakterze wykonawcy pt. „Skuteczność ekstradycji i europejskiego nakazu aresztowania w prawie polskim – studium porównawcze” w okresie 2010-2014 r.

Dr M. Romańczuk-Grąckiej jest członkiem Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego. Po uzyskaniu stopnia naukowego doktora Habilitantka odbyła dwa staże naukowe w Międzynarodowym Centrum Badań i Ekspertyz Kryminologicznych w Białymstoku. Brak staży w zagranicznych ośrodkach naukowych.

Jedynym miejscem pracy dr M. Romańczuk-Grąckiej jest Uniwersytet Warmińsko-Mazurski. W latach 2007 i 2015 Habilitantka otrzymała dwie nagrody Rektora w dziedzinie naukowej.

Odnosząc się do całości dorobku naukowo-badawczego dr M. Romańczuk-Grąckiej można uznać, że jest przejawem istotnej aktywności naukowej, choć z całą pewnością okres czasu od uzyskania stopnia naukowego doktora pozwalał na jego zdecydowane wzbogacenie.

4. Znaczenie dla oceny dorobku Habilitantki ma również informacja o Jej współpracy z otoczeniem społecznym i gospodarczym. Obejmuje ona przeprowadzenie szkoleń w ramach doskonalenia zawodowego policjantów służby prewencji garnizonu warmińsko-mazurskiego oraz cyklu wykładów w ramach studiów podyplomowych dla pracowników pomocy społecznej regionu warmińsko-mazurskiego. Habilitantka w swoim autoreferacie wskazała również na trzy wypowiedzi eksperckie oraz członkostwo w czterech komisjach konkursowych w Konkursie Prawa Karnego organizowanych przez WPiA UWM w Olsztynie wraz z ELSA Olsztyn.

W zakresie dorobku dydaktycznego, można wskazać prowadzenie zajęć (w formie wykładów, ćwiczeń, seminariów) dla studentów kierunków: Prawo, Administracja, Administracja i Cyfryzacja, Bezpieczeństwo Wewnętrzne. Ich tematyka nie ograniczała się wyłącznie do zagadnień prawa karnego materialnego, lecz obejmowała także kryminologiczne aspekty sekt destrukcyjnych, normatywne

podstawy wykonywania zawodów prawniczych. Do końca roku akademickiego 2019/2020 była promotorem łącznie 185 prac dyplomowych. Istotna jest także Jej praca organizacyjna na Wydziale Prawa i Administracji UWM w Olsztynie, doceniona nagrodami Rektora UWM.

IV.

Wniosek końcowy

Stosownie do wymogu wynikającego art. 219 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce stwierdzam, że odnosząc się zbiorczo do całości osiągnięć dr Marty Romańczuk-Grącka, czyli zarówno do zasadniczego Jej osiągnięcia w postaci dzieła stanowiącego rozprawę habilitacyjną („Pojęcie i funkcje przymusu psychicznego w prawie karnym”, Warszawa, 2020)”, pozostałych elementów osiągnięć naukowo-badawczych oraz dorobku dydaktycznego, popularyzatorskiego Habilitantki należy stwierdzić, że aktywność naukowa dr Marty Romańczuk-Grącka po uzyskaniu stopnia naukowego doktora w 2007 r. stanowi znaczny wkład Habilitantki w rozwój prawa, a także jest przejawem Jej istotnej aktywności naukowej. Spełnione zostały zatem kryteria określone w art. 219 ustawy.

dr hab. Janusz Raglewski, prof. UJ

